

JULIUS MÄGISTE JA BALTI ETÜMOLOOGIAD

LEMBIT VABA

Julius Mägiste etümoloogiaalastes uurimustes on eriline koht balti etümoloogiatel. Mägiste huvi selle valdkonna vastu avaldub kahes suunas. Ühelt poolt on ta kriitiliselt hinnanud asjaomases kirjanduses käibivaid balti etümoloogiaid ja pakkunud alternatiivseid lahendusi, kuid teiselt poolt proponeerinud ka uusi balti etümoloogiaid.

Mägiste erakordselt suur huvi läänemeresoome keelte balti laenude vastu ilmneb juba põhjalikus arvustuses balti ja slaavi keelte uurija Jalo Kalima tuntud töö “Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat” kohta (Mägiste 1936: 182–186).

Mägiste teeb selles rea huvipakkuvaid meetodilisi märkusi. Ta kirjutab: “Balti laenude uurimise edasiviimise seisukohalt oleks olnud huvitav näha autori poolt hüljatud seniste etümoloogiate täielisemat esitust – käsiteldavas töös on viimaseist leidnud mainimist ainult osa (päämiselt varasema uurimistöö ülevaates, mõned juhtumid ka laenude-loendis, näit. *teder*). Sest laenu hüljatavuse või vastuvõetavuse mõiste pole väga kaljukindel. Näeme seda selgesti Kalima enda ainekäsitelust, kus mitmel korral näeme uuesti esile tõstetavat unustatud või hüljatud, hiljemini uuesti “avastatud” etümoloogiaid (näit. *kääbas*, *kääp* lk. 14, 126, jm.). Seda võib tulevikus juhtuda ka mõne praegusel momendil, praeguste teadmiste juures hüljatava etümoloogiaga. Ja isegi, kui ka teatavad laenuoletused jääksid igavesti proskribeerituiks, oleks negatiivseid andmeid sisaldaval bibliograafial tuleviku-uurimisele vähemalt oma hoiatav mõte.” (Mägiste 1936: 183–184.)

Arvustuses toob Mägiste esile probleeme, mida tuleks edaspidi tingimata uurida. Arvustuse see osa mõjub otse programmilise dokumendina. Mägiste kirjutab, et arheoloogide andmeil on balti mõju läänemeresoomlastele eriti Eesti praegusel alal olnud tugev keskmisel rauaajal (400–800 pKr). Sellest ajast oleks tõenäoline oodata ka keelelisi mõjustusi, mistõttu laenu-uurimine peaks tähelepanu juhtima ilmnevale

vastuolule keeleteaduse ja arheoloogia andmete vahel. Mägiste kahetseb, et Kalima pole puudutanud laenukihiprobleeme.

Mägiste teeb ligi paarkümmend konkreetset märkust balti etimoloogiaste kohta, mis jagunevad sisult nelja rühma:

(1) Kalima töös on vanade balti laenudena esitatud mõningad täiesti ilmsed läti hilislaenud, sh e *kõblas*, *kõbli* ja *kabli*, *mu*□*k* : *mulgi*, eL *ägl*, *äkl* 'äke', lv *mooi* : *moojõ* 'maja' ja lv *ve'l* 'veel';

(2) balti päritolu sõnaperes on sinna mittekuuluvat: e *tõuras* ei kuulu *tarvas*-perre, eL *äijätär* 'kiuslik inimene' ei kuulu *ajattara* 'mütol. olend, nt naishaldjas' juurde, *haganik* ei ole otseselt seotud *hagarik*- ~ *hagerik*-perrega, vaid tuletatud (*h*)*agan*-tüvest, *hale*, eL *halle* 'kahvatu' pole seotud *halla*, *ha*□□-perrega, sm *pelu* ja vdj *peltti* 'aganad' ühtekuuluvus pole häälikuliselt motiveeritud;

(3) balti etimoloogia on ebausutav juhtudel, sm *helle* 'kuumus, palavus', sm *kurko* 'mütol. olend' (selle sõna balti päritolu suhtes oli Mägiste kahelnud juba doktoritöös), sm *kyäs*, *kyk(k)õ* 'saad', e *tõug* 'liik, sort', sm *väittää*, e *väita* (Mägiste toetub ka varasematele uurimustele);

(4) õiendab häälikulisi seiku, nagu e *eherus-iherüs* lõpuosis *-us* resp. *-üs* on genuinne, eesti murdekujul *rehm* 'rihm' ei ole niisugust tõestusjõudu, nagu oletab Kalima.

Mägiste hindab positiivselt Kalima täpsust balti laenude leviku kirjeldamisel, sest "kui edaspidi kunagi võimalduks hakata liigitama vanemaid balti laene /---/, peaks levikulaius kujunema ms. üheks olulisimaks eraldamiskriteeriumiks (ainult liivis, eestis, vadjas ja ? läänesoomes esinevad laensõnad enamasti võiksid kuuluda hilisemasse, veel laiemalt levinenud aga tavaliselt varasemasse laenukihti)" (Mägiste 1936: 185–186). Vaid harva on Mägiste pidanud täiendama Kalima esitatud balti sarju, sealjuures peamiselt eesti ja liivi osas.

Mägiste on avaldanud muidki sisukaid laensõnauurimuste arvustusi. 1933. aastal arvustas ta Paul Ariste magistratööd "Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles" (Mägiste 1933b: 149–152) ja Björn Collinderi uurimust "Die urgermanische Lehnwörter im Finnischen" (Mägiste 1933a: 148–149). Laenu-uurimuste arvustamist jätkab Mägiste ka hiljem, nt 1938. aastal kirjutas ta arvustuse Jooseppi Julius Mikkola üpriski poleemilise töö "Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch" kohta (Mägiste 1938: 147–151).

1955. aastal arvustas Mägiste P. Ariste lühiaurimust "Ê âîïðîñó î ðàçâèòèè èèâñêîâî ÿçûêà" (Mägiste 1955b: 118–122), juhtides mh tä-

helepanu lünkadele liivi sõnade etümoloogilisel käsitlemisel: balti (või hilisemaks kurši) laenuks peetud liivi sõnal *palandōks* ‘tuvi’ on etümoloogiline vaste vadjal *palta/lintu* id. ja edelasoome *paltta* id. näol (Mägiste oli liivi sõna nendele seostele juhtinud tähelepanu juba Kalima tööle pühendatud retsensioonis ja põhjalikumalt vaadelnud seoses eesti keeles esinevate astmeüldistuste ja sisekaoliste vormidega 1939. aastal ajakirjas Eesti Keel), *kōidaz* ‘(kanga) suga, piird / Weberschaft’ pole balti, vaid germaani laen (Mägiste 1939: 115–116).

Mägiste etümologiseerimispõhimõtteid aitab paremini mõista tema pikem artikkel “Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul”, mis ilmus 1932. aastal ajakirjas Eesti Keel (Mägiste 1932: 129–142, 175–179). Arutluse lähtekoht ja suur osa näitestikust on seotud läänemeresoome keelte baltismidega. Mägiste toetub uusgrammatikute seisukohale: regulaarsed häälikuseadused on primaarsed ning peaksid kehtima ka sõnavormide lõpuosiste kohta, kuigi siin võivad primaarsed olla hoopis teised tegurid, mis johtuvad morfoloogilisest analoogiast, mingit laadi struktuuri taotlemise tendentsist, lõpuosiste statistilisest sagedusest.

Käsitledes laensõnade häälikulise ja tähendusliku külje vahetõrka, märgib Mägiste siiski seda, et laenude häälikulise rinnastuse täpsuse nõue on viidud äärmuslikkuseni, “väikegi ebakorrektsus häälikulises vastavuses võib teha etümoloogilise rinnastuse hüljatavaks või vähemalt kaheldavamaks” (Mägiste 1932: 130), kuid laenude tähendusliku külje vasturääkivustele ei panda suurt rõhku, vaid minnakse neist “kainis kergesti” mööda või jälle tehakse tähendusmuutuse oletusi, mis endid alati hästi põhjendada ei lase. Üksikasjaliku vaatluse alla võtab Mägiste sellised erandliku häälikulise substitutsiooniga läänemeresoome keelte baltismid nagu *uba*, *teivas-seiväs* ja *vaha*.

Mägiste arvab, et sõnades *e uba*, *vdj upa* (eesti laenuna ka *sm Tytärs. uat* pl), mida peetakse traditsiooniliselt balti laenuks (vrd ld *pup*, lt *pupa*), laseks sõnaalgulise *p*- puudumine end seletada dissimilatsiooniks. 1973. aastaks jõuab Mägiste siiski seisukohale, et *uba* polegi balti laen, vaid läänemeresoome deskriptiiv, mis on tähistanud ‘midagi ümarikku, mingit ümmargust väikest eset’ (Mägiste 1973: 14–17).

Balti laenude sõnaalgulise *st*- kahetine substitutsioon on andnud Mägistele peamurdmist aastakümneteks. Juba 1931. aastal ajakirjas Eesti Keel ilmunud kirjutises “Liivi sõnaseletusi” (Mägiste 1931: 129–138) arvab ta liivi *tab* ‘(looma, linnu) saba’ kohta: “Mingisuguses hääliku-

liselt raskesti seletatavas ühenduses käsitletava lv. sõnaga tunnukse olevat ka teistes lmsm. keeltes esinev *s*-alguline *saba* (e.), *saparo* (sm.) sõnapere /---/, kuid lootusetu oleks siin seekord selle mõistatusliku häälikulise probleemi lahendamise katse..” (Mägiste 1931: 134.) Nimetatud, 1932. aastal avaldatud artiklis kirjutab ta probleemist järgmiselt: “Indo-euroopa sõnaalgulised mitme konsonandi ühendid on teatavasti lmsm. laensõnus käsitletud üldiselt nii, et püsib ainult viimane konsonant /---/, ja seepärast tundub hoopis ketserlikuna ja ebateaduslikuna Kalima oletus [Kalima 1930: 346–347], et e. *sammās* võiks tuleneda indo-iraani algkujust *stambhas*, sm. *seivās* ja eL *saivas* võiksid olla sama ootuspärased balti **steibas* ~ **staibas* kujude järglased kui eP *teivas*..” (Mägiste 1932: 131.)

Läänemeresoome *vaha* balti päritolu (vrd ld *v□kas*) oletamine on seotud häälikuliste raskustega. On oletatud, et *vaha* ootuspärase **vahka* asemel johtub nõrga astme üldistumisest, kuid helitu konsonantühendi astmevaheldus läänemeresoome algkeele varases järgus ei ole eriti tõenäoline. On oletatud ka varaläänemeresoome metateetilist häälikukuju **vak□a* või *k□*-list balti lähtekuju. Mägiste meelest ei ole kumbki seletus päris laitmatu.

Mägiste leiab: meetodiliselt laitmatu laensõnaseletus ei luba rohke- mat kõrvalekaldumist laensõnavõrdlustes kui kõige enesestmõistetava- maid häälikusubstitutsioone, mistõttu korrektseks peetavad sõnaseletu- sed häälikuliselt on jõudnud otse matemaatilise täpsuseni. Tänu sellele ongi etümoloogiline uurimine saavutanud rohkesti püsiva väärtusega tulemusi. Kuid siin noogrammatiliste põhimõtete ülistus lõpeb. Mä- giste kirjutab: “Ja nii imponeeriv kui ka iganes on häälikuline äärmine täpsus laenusuhete rekonstrueerimisel, tundub see liialt puht-teoreetili- sena, mõnelgi juhul raskestiusutavana. Sellist taoteldavat ideaalset kor- rapärasust on vähe kogu taevalaotuse all.” (Mägiste 1932: 133.) Mägis- te toob veenvaid näiteid läänemeresoome hilislaenudest, mis kõnelevad suurest ebareeglipärasusest, ja leiab: “Selles mõttes tuleks algsome laenude uurimisel ümber orienteeruda ja loobuda oma viimaseil aega- del avalduvast püüdest võimalikult kõik algsom. laensõnad rekonstruee- rida oma võõrsubstraadist täpselt ja laitmatult laenatuiks, või – teiste sõnadega – loobuda illusioonist, et laensõna viimises kui häälikus alati peaks peegeldama oletatavat substraati. See kärbiks küll teataval mää- ral etümoloogilise uurimise pretensioone, kuid teeks ta inimlikult usuta- vamaiks.” (Mägiste 1932: 135.)

Olulised on Mägiste mõtted lõpuosiste substitutsiooni kohta. Mägiste rõhutab seda, et tuleb arvestada laenava keele enda tuletuslõppude ja ka muidu sõnalõputiivide mõjuga laenude lõpuosiste kujunemisel, mistõttu neil pole “suurt tõestusvõimet”. Selle kohta, kuidas läänemeresoome keelte tuletussüsteem on kaasa rääkinud balti laenude lõpuosiste kujunemisele, on Mägiste kogunud ja artiklis esitanud rohkesti materjali: *eäa*-adjektiividega on liitunud nt baltismid *halea* ‘hallikas, kahvatu’, *lattea* ‘lame, lapik’, *tume*, *ut-*, *üt-*sõnadega *olut-õlu(t)*, mõned *n*-lõpulised substantiivid on saanud *l*-lõpu (*perkele-pärgel*, *sammal*). Sõnalõppude laenukronoloogiline tõlgendamine on Mägiste meelest küsitav.

Mägiste muid balti laenudele pühendatud lühemaid uurimusi on otsarbekas vaadelda kahe rühmana. Esimeses rühmas on alljärgnevalt vaadeldud artikleid, kus Mägiste kas toetab omapoolsete argumentidega käibivaid balti etümoloogiaid või proponeerib uusi. Märksa arvukamat rühma esindavad siiski kirjutised, kus Mägiste küsimärgistab varem esitatud balti etümoloogiaid.

Uusi balti etümoloogiaid on Mägiste lansseerinud järgmistes kirjutistes: Etümologiseerimiskatseid. – Eesti Keel 1923: 33–39; doktoritöös “*o*□, *e*□deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I” (ACUT(D) B XII: 2), Tartu 1928; retsensioonis Andrus Saareste doktoritööl “Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I”. – Virittäjä 1925: 86–91; Lmsm. keelte kuradinimestikust. – Eesti Keel 1927: 66–84; Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt. – Eesti Keel 1939: 60–81; Estn. (*h*)*õis* ‘Blüte’ und seine Sippe – ein balt. Lehnwort? – Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the Occasion of his Seventieth Birthday 15 March. Edited by V. Rûe-Draviða, Stockholm 1970: 352–359; Eesti -*ss*-ainelisest deminutiiv-suffiksist. – Eesti Keel 1929: 69–75; Laenatud indo-euroopa verbiprefikseist läänemere-sm. keelis. – Eesti Keel 1937: 65–86; Läänemere-sm. keelte *kass*, *kasi*, *katt(i)* ja mõni sõna muistki kassinimetustest. – Eesti Keel 1937: 1–23.

Käesoleva teema seisukohast huvipakkuvaid märkmeid leidub Mägiste doktoritöös. Näiteks on ta soome ja karjala sõna *kurmu* ‘lehm, aastane kits jt’ puhul pööranud tähelepanu muinaspreisi sõnale *curwis*, sg. ak. *curwan* ‘härg / Ochse’, millega on suguluses nt vn *korova* jt (vt lk 92–93). Kahjuks on see Mägiste esitatud võrdlus hilisemas etümoloogiatöös jäänud tähelepanuta (vt nt SSA 1, 449: *kurmu*).

Artiklis “Etümologiseerimiskatseid” (1923) esitab Mägiste balti etümoloogia verbidele *kutsuma* ja *punduma*, võrreldes esimest leedu verbiga *kviesti* : *kvieči* ‘kedagi külla kutsuma’ ning teist leedu verbiga *pūsti* : *pūnt*. EEWs Mägiste enam neid aastakümnetetaguseid etümoloogiaid ei maini. Olgu nimetatud, et sõltumatult Mägistest on *kutsuma*-verbile esitanud laenuetümoloogia Jorma Koivulehto (Koivulehto 1982: 262).

Pikemas kirjutises “Lmsm. keelte kuradinimestikust” refereerib Mägiste varasemaid seisukohti e *pergel*, *põrgel* jt võimaliku germaani või balti päritolu kohta. Mägiste arvates on Vilhelm Thomseni esitatud balti etümoloogial paremusi, sest sõna esineb ka mordva keeltes (*purgine*, *pit'gene* ‘äike’). e *põrgu* on Mägiste arvates “hüpokoristlik tuletis *pergel*, *põrgel* sõnast” (Mägiste 1927: 67–68). Sama seisukoha on Mägiste esitanud ka EEWs (VII, 2289: *põrgu*). *juudas* päritolu suhtes kaldub Mägiste arvama, et selle kristlik päritolu on usutavam kui Thomseni poolt omal ajal pakutud balti laenuoletus (Mägiste 1927: 70), ning EEWs (II, 577: *juudas*) ta balti laenuoletust enam ei maini.

Artiklis “Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt” (1939) käsitleb Mägiste sm, krj, e *mala* ‘mererand jt’ ja eL *man* (? < **mal/na*), *mano* ~ *manu* (? < **maloi* < **mala* + *i*) ning nende võimalikke lapi ja mordva vasteid (mrdE *malaso* ‘in der Nähe’ jt). Viidates Oskar Looritsa poolt 1929. aastal e *mala*-sõnale esitatud balti etümoloogiale (Loorits 1929: 175–176), lisab ta: “Niisiis on olemas võimalus, et [käesolev juhtum esindab] võrdlemisi väheseid vanu balti laene /---/, mis pääle lmsm. keelte on laenatud ka volga-sm. keeltesse, käesoleval korral mrd. keelde.”

Artiklis “Estn. (*h*)*õis* ‘Blüte’ und seine Sippe – ein balt. Lehnwort?” (1970) seob Mägiste pealkirjas nimetatud sõnatüve balti laenuallikaga, võrreldes seda leedu sõnaga *tūedas* ‘õis’. Juba enne Mägistet oli mitmel korral esitatud sama kõrvutus : XIX saj lõpus Kazimieras Jaunius, 1910 Wilhelm Grünthal(-Ridala) (Jaunius 1972: 302, 365; Grünthal 1910: 280) – ning Mägistest sõltumatult ka hiljem (nt 1962 on vene baltoloogid Vladimir Toporov ja Oleg Trubaëv (Toporov, Trubaëv 1962: 247)) juhtinud tähelepanu (*h*)*õis*-sõna võimalikule balti päritolule), kuid (*h*)*õis*-tüvest lähtunud arvukate tüvevariantide keerukat probleemistikku pole õieti peale Mägiste keegi nii detailselt eritlenud. Mägiste järgi kuuluvad (*h*)*õis* juurde eesti keelealal nt eL *hätsemä*, *hätse*, *häiermü*, *häälmü*, *häälmö*, *häälmü*, samuti *õile*, *äiles*, *ätse*, *äätse*, *ärtse* : *ärtsme*, *ellu*, *õllu*.

Mitmes kirjutises leidub juhuslikumaid märkmeid läti etümoloogiate kohta. A. Saareste doktoritööle pühendatud retsensioonis (Mägiste 1925: 88) toetab Mägiste *ving*-sõna läti etümoloogiat (vrd lt *dvinga*, *dvingis*). Arvustaja peab kõrvutust häälikuliselt võimalikuks, kuid lisab, et sõna võib kuuluda koguni balti laenude vanemasse kihistusse, sest on läänemeresoome keeltes levinud laiemalt, kui Saareste esitab: lisaks lõunarühmale ka soome ja karjala (Suojärvi) keeles. Kirjutises “Eesti *-ss*-ainelisest deminutiivsuffiksist” (Mägiste 1929: 69 jj) ei välista Mägiste võimalust, et eesti ja liivi *ss*-line deminutiivliide (nt *kaiss*, *oiss* ‘oinas’, *Junts*, *lil'ts* < *lill*) on ehk laen läti *s*- või *š*-liitest.

Ulatuslikumas kirjutises “Laenatud indo-euroopa verbiprefikseist läänemere-sm. keelis” (Mägiste 1937: 65 jj) on Mägiste võtnud vaatluse alla ka läti verbiprefiksidsid liivi keeles ja lõunaeesti Leivu murdes, samuti kreevini eventuaalsed laenprefiksidsid. Kirjutises on esiplaanil verbiprefiksitate leksikaalne ja morfoloogiline külg. Lätilaenuliste verbiprefiksitate uurimist jätkas teatavasti Mägiste õpilane Fanny de Sivers (vt Sköld 2000: 887) ning kaitses 1971 liivi verbiprefiksitate teemal doktoritöö “Die lettischen Präfixe des livischen Verbs” (vt ka “Die lettischen Präfixe des livischen Verbs. Wörterverzeichnis”, 1971).

Artiklis “Läänemere-sm. keelte *kass*, *kasi*, *katt(i)* ja mõni sõna muistiki kassinimetustest” (1937) juhib Mägiste tähelepanu läti keelest liivi keelde ja lõunaeesti murdekeelde laenatud isase kassi nimetustele: lv *runts*, eL *kõuts* ja (Peeter Arumaale toetudes) *rants* (Mägiste 1937: 20 jj).

Käibivaid balti etümoloogiaid kummutades on Mägiste töötanud peamiselt kahes suunas: ta kas on püüdnud osutada analüüsitava sõnatüve deskriptiivsust (asjaolu, mis Mägiste arvates välistab laenuetümoloogia) või näidata, et baltilaenuliseks peetav sõnatüvi on tuletusseostes genuinse sõnaperega. See seos ilmneb alles hoolika keeleajaloolise analüüsi tulemusel, sest tuletustüves toimunud häälikumuutused ja tuletise tähenduse leksikaliseerumine on viinud tuletusseose ähmastumise või katkemiseni.

Mõningaid käibivaid etümoloogiaid tõrjub Mägiste doktoritöös “o□, e□deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I”. Nii oletab Mägiste (õieti juba artiklis “Lmsm. keelte kuradinimestikust” (Mägiste 1927: 77–78), et sm *kurko*, *kurki* (< **kurkōi*) ‘ein böser Geist, Teufel, Gespenst, Bär, Laus’ lähtub *kura*-tüvest (‘pori’) << **kur(a)-kkoi*. Lõunaeestilise levikutaustaga *taru* balti (läti) etümo-

loogia on Mägiste arvates samuti välistatud, sest: 1. tuleb eeldada ebatavalist metateesi **travu* > **tarvu* > *taru*; 2. lõunaeeesti keelealal pole registreeritud eeldatavat **tarvu*-kuju, kuigi lõunaeestis on *v* selles positsioonis paiguti püsinud. Mägiste arvates on *taru* pigem deminutiivne vaste sõnale *tare* 'tuba' (Mägiste 1928: 27–28).

Artiklis "Eräistä suomen ja viron sanoista" (Mägiste 1952: 113–114) väljendab Mägiste arvamust, et e (*p*)*ragu*, sm *rako* jt on genuiinsed deskriptiivid, mis on tuletatud onomatopoeetilisest verbitüvest sm **rakista*, e *ragisema*, *ragama*, *ragisema* ~ *pragisema*. SSA esitab käesoleval juhul balti etümoloogia ebaluseta, mainides Mägiste artiklit alaviites.

Artiklis "Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen" (Mägiste 1953a: 107 jj) esitab Mägiste seisukoha, mille kohaselt *vikat* jt on läänemeresoome keelte deskriptiivset algupära omasõna, seostudes onomatopoeetilis-deskriptiivsete verbidega **viikata* ~ **vikata*-, **viikahta*- ~ **vikahta*- ja **vikarta*- ~ **vikerta*- 'liikuma'. Eino Nieminen ei pidanud Mägiste seletust eriti õnnestunuks ja esitas sõnale balti laenuetümoloogia (Nieminen 1957: 23 jj). EEWs (XII, 3837: *vikat*) on Mägiste esitanud mõlemad, nii Niemineni kui ka omaenda seisukoha.

Artiklis "Zum fi. "harakka" 'Elster' und seiner Sippe" (Mägiste 1953b: 296–299) püüab Mägiste osutada, et nii lms *harakka* kui ka ld □*arka* häälikuline lähedus tuleneb nimetuste algsest helimaalingulisest iseloomust ning laenamisest pole mõtet rääkida. EEWs (I, 288: *harakas*) ei välista Mägiste küll balti etümoloogiat, kuid kaldub ometi eelistama onomatopoeetilist algupära, apelleerides sealjuures Mart Mägerile, kes oli vahepeal (Mäger 1967: 144) Mägiste etümoloogiat laiemas linnunimetuste kontekstis kriitiliselt hinnanud ja selle reservatsioonideta heaks kiitnud.

Lühiaurimuses "Drei ostseefinnische Ortsnamen" (Mägiste 1955: 136) esitab Mägiste oletuse läänemeresoome kalanimetuse *angerjas* võimalikust deskriptiivsest algupärast. Mägiste arvates viitab deskriptiivsusele *a*, *ä* ja *i* vaheldus 1. silbis ning vaieldamatult deskriptiivsete sünonüümidde olemasolu, nt e *vingerjas*, vdj *viṅgörtöli* 'vingerdas [ussi kohta]' jms. Sama seisukohta väljendab Mägiste ka EEWs (I, 79: *angerjas*). *angerjas*-sõna deskriptiivse algupära seletus pole poolehoidu leidnud.

Artiklis "Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter?" (Mägiste 1959: 169 jj) seab Mägiste kahtluse alla balti laenude esinemise mari keeles.

Ulatuslikumas etümoloogiatele pühendatud töös “Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen II” (Mägiste 1962a: 287–292) esitab Mägiste seisukoha, et balti laenudeks peetud sm *vaikku* ja e *vaik*, sm *vaikuttaa* ‘mõju avaldada’ ning sm *muli* ‘nudi, sarvedeta veis’ (eesti keelealal registreeritud Vaivarast) on genuiinsed: *vaikku* tuletis läänemeresoome verbitüvest **vaiäatta*- < **vaika(ää)*- ja *muli* seotud lms *mul(l)i*-tüvega ‘kühm, mügar’ ? ‘sarvemügar’, siit saadud ka *mullikas* ‘nudi või sarvemügarikega noorveis’.

Artiklis “Sm. *lunka, lunki* ‘tuohi’ ja mord. *l’ec’g’e* ‘niini’” (Mägiste 1962b: 244 jj) esitab Mägiste artikli pealkirjas nimetatud sõnadele uued tõlgendused. Nii läänemeresoome kui ka mordva sõna olid paljud uurijad enne seda pidanud balti laenuks (H. Paasonen, Y. H. Toivonen, J. Kalima, J. Mark). Mägiste arvates on sm *lunka* ‘kasetoht / die Löslichkeit der Rinde von einem frischen wachsenden Baume’ ilmne deskriptiiv, millele osutab läänemeresoome deskriptiivsõnadele tüüpiline vokaalivaheldus, samuti tüves esinev *ηk(k)*-järjend. Ka mordva sõna pole Mägiste arvates baltism; *l’ec’g’e* on Mägiste tõlgenduses morfoloogiliselt liitne: *l’en*’ (< **n’en*’ < **n’in*’ < **nîne* ‘niin’) + deminutiivliide *-g’e*.

Pikemas kirjutises “Zu einigen vermeintlichen baltischen Lehnwörtern in den ostseefinnischen Sprachen” (Mägiste 1977: 155 jj) seab Mägiste kahtluse alla 12 läänemeresoome sõnatüve balti päritolu. Mägiste järgi on lms *aitta* tuletatud deverbalsesest tüvest *ajo-* + lokaalsufiks *-(i)tta*: **ajitta* < **ajeitta* < **ajoitta*. SSA ei pea Mägiste seletust usutavaks (“tuskin oikeaan osuva selitys”). Omasõnadena vaatleb Mägiste samas artiklis ka juhte *irta-ird-*, sm *kavuta* : *kapua-* ‘ronida’ (registreeritud ka eRis), *kekäle* ‘tuletukk’, *keli* ‘tee, teolud’, e *praht* ja sm *rahtu* ‘raas, kübe’, *raand* ‘puuämber’ ning juba varem käsitletud *uba*. SSA esitab Mägiste seisukoha sm *keli* suhtes, kuid ei kahtle sõna balti päritolus. SSA nimetab, kuid küsimärgistab balti etümoloogia juhtudel *irta-ird-* (viide ka EEWle) ja *rahtu* (viide Mägistele ja eesti sõnale *praht* puudub). SSA mainib sm *kekäle*-sõna balti etümoloogiat, kuid hülgab selle; sm *kavuta* puhul osutatakse Mägistele ega mainita balti etümoloogiat. Juba 1936. aastal ajakirjas Eesti Keel ilmunud arvustuses J. Kalima tööle “Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat” oli Mägiste väljendanud mõtet, et sm *kyäs*, *kyk(k)ö* ‘saad’ ja e *tõug* ‘liik, sort’ pole balti laenud, vaid omasõnad ning eL *ägli* ‘äke’ pole vana balti, vaid läti hilislaen. Selles artiklis kordab Mägiste nende sõnade

suhtes oma varasemat, meile juba tuttavat seisukohta, nentides: teaduslikus diskussioonis on Eesti Keeles ilmunu jäänud paraku tähelepanuta (ilmne vihje nt E. Nieminenile, kes 1957. aastal Virittäjäis oli eL *ägli*-sõna vaadelnud *äes-äke* foneetilise variandina – Nieminen 1957: 29). Mägiste vaidlustab ka Kalima poolt e *kärpima*-verbile esitatud balti etümoloogia: tema arvates on see alamsaksa laen. EEWs (IV, 1142: *kärpima*) on Mägiste jätnud verbi etümoloogiliste kommentaarideta.

Lundi ülikooli soome-ugri keelte õppetooli raamatukogu “Suomen kielen etymologinen sanakirja” neis köiteis, mis ilmusid Mägiste eluajal (s.o I–V 1955–1975), on sõnaraamatu servadel ohtralt imepeenes pliiatsikirjas märkmeid, mis puudutavad etümoloogiaid ja näitematerjali täiendusi ning parandusi. Valdav osa neist puudutab eesti keelt. Mul oli võimalik kõnealuste märkmetega tutvuda märtsis 2000, kui viibisin Tampere ülikooli vahetusõppejõuna kaks nädalat Lundis. Mägiste tütar pr Marju Mikiver kinnitas mulle, et käekiri kuulub tema isale. Võtan siin kõne alla vaid mõningad notiitsid, mis pakuvad huvi käesoleva teema seisukohalt. Nt sõnaartikli *näykätä* juurde (SKES II: 417) on lisatud, et e *näägutama*, *näägelda*, *nääkloda* on balti laen, kuid laenualust pole osutatud. Oletan, et Mägiste on ehk võinud silmas pidada leedu verbi *ðnekėti* ‘rääkima’. See märkus pakub huvi juba kas või seetõttu, et EEWs (VI, 1799: *näägutama*) Mägiste kõnealuse verbi balti päritolule ei viita, vaid peab sõnatüve onomatopoeetiliseks ning juhib edasi *naaklema* juurde. Sõnaartikli *pahla* juurde (SKES II: 456) on Mägiste lisanud lv *põl* (*õz*) ‘Pfahl’, ehkki viimast on peetud vaieldamatuks alamsaksa laenuks lähtekujust *pâl* (vrd sks *Pfahl*). Seda lisandust kordab Mägiste ka EEWs (VI, 1886: *pahl*); SSA 2, 287: *pahla* pole seda Mägiste üpris arvestatavat seisukohta maininud. Sõnaartikli *põder* juurde (SKES III: 535) on lisatud mäрге, et tegemist on vahestise balti laenuga; SKES teatavasti ei esita Thomseni pakutud balti etümoloogiat, nagu võiks *põder-peura* lähtuda originaalist, mille jätkajaks nüüdisleedus on *bríedis*; EEWs (VII, 2267: *põder*) mainib Mägiste balti etümoloogiat, kuid lisab, et selle hülgamine SKESis on põhjendatav. Sõnaartikli *salu* (SKES IV: 956–957) juures on avaldatud kahtlust sõna balti päritolu suhtes, sama seisukohta väljendab Mägiste ka EEWs (VIII: 2686–2687: *salu II*).

Mägiste mahuka ja mitmekülgse etümoloogiaalase uurimistöö kokkuvõtteks on kahtlemata tema “Estnisches etymologisches Wörterbuch”. Kuid samas sisaldab sõnaraamat seisukohti ja mõtteid, mida

Mägiste pole varem publitseerinud. EEW esitab ühelt poolt uusi kahtlusi ja kriitilisi märkusi käibivate balti etümoloogiate kohta ning teiselt poolt ka uusi balti etümoloogiaid. Nende puhul tuleb kahetsevalt lisada: et balti originaali pole nimetatud, jääb teinekord mõistatuseks, mida autor on silmas pidanud. EEWs on Mägiste seadnud kahtluse alla selliste sõnade balti päritolu nagu *kõue* ja *kõuk* (Mägiste järgi on pigem tegemist läänemeresoome genuiinsel ainesel tekkinud reduplikatiivse moodustisega), *saba* (Kalima esitatud balti etümoloogia on Mägiste arvates *st-* > *s-* tõttu äärmiselt ebakindel), *tava* (balti etümoloogia pole ei semantilistel ega morfoloogilistel kaalutlustel usutav), *vanik* (sõna esinemine soome murretes komplitseerib Mägiste meelest hilise läti laenu oletust: 1. kui sm *vannikko* ei ole eesti laen, siis võib nii eesti, liivi kui soome sõnatüvi olla vanem *resp.* suhteliselt vana balti laen; 2. tegemist võib olla tuletisega genuiinset või germaani päritolu sõnatüvest *vanne* 'gedrehte Ruthe'; balti etümoloogia korral on see semantilisel ja häälikulisel lähedane sõna võinud suunata *van(n)ik* häälikukuju, s.o *ai* > *a*), *vehmer* (Mägiste tõrjub Lauri Posti 1972. aastal (Posti 1972: 153 jj) esitatud balti etümoloogia ja seob vaadeldava tüve kõhklemisi sõnaga *võhmas* 'soosaar' (*sic!*), *virs* : *virre* 'Gewohnheit, Sitte, Art, Weise'; vanas kirjakeeles (Gös.: 97) *wirtz* (Mägiste meelest teeb kõrvutuse küsitavaks semasioloogia: *vprs virds* ~ *virds* 'sõna'), *vohl* (Mägiste järgi on sõna küll balti laen, kuid tüves esinev *l* on problemaatiline, sest vaevalt võib aktsepteerida osutuse leedu deminutiivsele kujule *opēlis*, mistõttu Mägiste oletab järgmist arengu- ja keelkonnasisest laenukulgu: eL sg p *vohta* > eP > sm Häme, kus *-ht-* : *-hl-*: *vohla* > eP *vohl(a)*).

Uute balti laenujuhtudena esitab Mägiste *kasima*, sõnatüvi on tuntud ka liivi ja vadja keeles (lisatagu: Gustaf Renvalli 1826. aastal soome-ladina-saksa sõnastikus leidub eesti (laen)sõna *kassina*, *an* [= *kasin*] 'züchtig / kaino') (EEW III: 722–723), ning *vistar*, *vistrik* (EEW XII: 3892–3893). Nagu juba eespool öeldud, ei esita Mägiste balti lähtekejusid. Mida Mägiste *kasima* puhul on silmas pidanud, on esialgu raske öelda. *vistar-vistrik* puhul võiks ehk arvestada balti lähtekejuga, mille jätkajaks nüüdisleedus on *vikšras* 'röövik, vaenuköis / Raupe; Raupenkette' (< **vik/sra*) või alternatiivselt (vähem usutav) *inkstiras*, *inkštiras* 'vistrik, vinn / Pickel, Finne, Mitesser im Gesicht, Trichine'; samatähendusliku liivi esinemuse *àistar* 'Finne (im Gesicht), Maden in der Haut des Viehes' on Thomsen ja Kalima sidunud balti originaaliga *ankštaras*.

Kokkuvõtvalt võib nentida: Julius Mägiste on toonud teaduslikku käibesse rea uusi, hästi argumenteeritud balti etümoloogiaid, kuid domineeriv on tema tegevuses olnud siiski käibivate balti laenude kriitiline läbikatsumine.

Kirjandus

- EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. 2. Auflage. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.
- Grünthal, W. 1910.** Aruanne murde uurimiste üle Saaremaal. – Eesti Kirjandus, 27–31, 277–288, 418–424.
- Gös.** = H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval 1660.
- Jaunius, K. 1972.** Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas. Katalogas ir publikacijos. Vilnius.
- Kalima, J. 1930.** Parista suomen s-alkuisesta sanasta. – Virittäjä, 346–348.
- Kalima, J. 1936.** Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki.
- Koivulehto, J. 1982.** *Rasia ja asia.* – Virittäjä, 257–276.
- Loorits, O. 1929.** Mõningad läti laensõnad eestis. – Eesti Keel, 7–8, 168–189.
- Mäger, M. 1967.** Eesti linnunimetused. Tallinn.
- Mägiste, J. 1925.** Andrus Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. – Virittäjä, 86–91.
- Mägiste, J. 1927.** Lmsm. keelte kuradinimestikust. – Eesti Keel, 4, 66–84.
- Mägiste, J. 1928.** *o□, e□*-deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I. (ACUT(D) B XII: 2.) Tartu.
- Mägiste, J. 1929.** Eesti -ss-ainelisest deminutiivsuffiksist. – Eesti Keel, 8, 69–75.
- Mägiste, J. 1931.** Liivi sõnaseletusi. – Eesti Keel, 5, 129–138.
- Mägiste, J. 1932.** Kõhklevaid mõtteid läänemeresoome laensõnade-uurimise puhul. – Eesti Keel, 5, 129–142, 6, 175–179.
- Mägiste, J. 1933a.** Björn Collinder, Die urgermanische Lehnwörter im Finnischen. – Eesti Keel, 4–5, 148–149.
- Mägiste, J. 1933b.** Paul Ariste, Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. – Eesti Keel, 4–5, 149–152.
- Mägiste, J. 1936.** Jalo Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. – Eesti Keel, 6, 182–186.
- Mägiste, J. 1937a.** Laenatud indo-euroopa verbiprefikseist läänemere-sm. kee-

- lis. – Eesti Keel, 3, 65–86.
- Mägiste, J. 1937b.** Läänemere-sm. keelte *kass, kasi, katt(i)* ja mõni sõna muistki kassinimetustest. – Eesti Keel, 1–2, 1–23.
- Mägiste, J. 1938.** J. J. Mikkola, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. – Eesti Keel, 3–5, 147–151.
- Mägiste, J. 1939a.** Haruldasest eesti sisekaost sõnus (*õlu:*) *õlle, tõte, tõteline, tõtelik*. – Eesti Keel, 5, 114–120.
- Mägiste, J. 1939b.** Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt. – Eesti Keel, 3–4, 60–81.
- Mägiste, J. 1952.** Eräistä suomen ja viron sanoista. – Kalevalaseuran Vuosikirja 32, 110–119.
- Mägiste, J. 1953a.** Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen. – Commentationes Balticae 1 1953, 107–140.
- Mägiste, J. 1953b.** Zum fi. “harakka” ‘Elster’ und seiner Sippe. – UAJb XXV, 296–299.
- Mägiste, J. 1955a.** Drei ostseefinnische Ortsnamen. – Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat II 1950–1954. Stockholm, 71–87.
- Mägiste, J. 1955b.** Ī. Àðèñòý, Ê âîïðîñó î ðàçàèèèè èèâñêîâî ÿçûèà. – UAJb 27, 118–122.
- Mägiste, J. 1959.** Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter. – UAJb XXXI, 169–176.
- Mägiste, J. 1962a.** Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen II. – Commentationes Balticae VIII/IX, 4 (Baltisches Forschungsinstitut). Bonn, 257–309.
- Mägiste, J. 1962b.** Sm. *lunka, lunki* ‘tuohi’ ja mord. *l’eg’g’e* ‘niini’. – Virittäjä, 244–248.
- Mägiste, J. 1970.** Estn. (*h*)*õis* ‘Blüte’ und seine Sippe – ein balt. Lehnwort? – Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the Occasion of his Seventieth Birthday 15 March. Edited by V. Rûie-Draviða. Stockholm, 352–359.
- Mägiste, J. 1973.** Uibopuu ja ubin. – Finsk-ugriska småskrifter utgivna av Seminariet för finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet 2. Lund, 14–17.
- Mägiste, J. 1977.** Zu einigen vermeintlichen baltischen Lehnwörtern in den ostseefinnischen Sprachen. – Indiana University. Uralic and Altaic Series 131. Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of A. Raun. Bloomington 1977, 155–175.
- Nieminen, E. 1957.** Viikatteen ja sen hamaran nimityksiä. – Virittäjä, 23–34.
- Posti, L. 1972.** Vehmaro ja kysymys itämerensuomalaisen vetohärkäkulttuurin

- iästä. – Kotiseutu, 4–5, 153–156.
- SKES** = Y. H. Toivonen jt, Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. (LSFU, XII 1–7.) Helsinki 1955–1981.
- Sköld, T. 2000.** Julius Mägiste Lundis. Mõningaid mälu pilte. – Keel ja Kirjandus, 12, 886–888.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (SKST 556.) Helsinki, 1992–2000.
- Toporov, V, Trubaèev, O. 1962.** Â. í. Òíííðîá, î. í. Òðóáá:ââ. Èèíáâèñ-òè:âñèèé àíàèèç àèäðíèèíâ Ââððíáâí Ìíáíáíðíáüý. Ìíñèââ 1962.

Julius Mägiste and Baltic etymologies

Lembit Vaba

Baltic etymologies have a special place in the etymological studies by Julius Mägiste. His interest is manifested in two ways: on the one hand, he has published criticism on current etymologies, suggesting alternative solutions, on the other hand, he has proposed some new ones.

Mägiste's interest in Baltic loans in the Finnic languages is first revealed in his thorough-going analysis of a well-known study by Jalo Kalima, the scholar of the Baltic and Slavic languages (see J. M[ä]g[iste], J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. – Eesti Keel 1936/6, 182–186). In this review, Mägiste makes several methodological suggestions. He appreciates Kalima's precision in his approach to the areal distribution of the loans, for “--- if in the future it should become possible to classify the older Baltic loans ---, the size of their area of occurrence should make one of the most important criteria of division ---.”

Mägiste's principles of etymologisation are better illustrated by his longer article *Kõhklevaid mõtteid läänemeresoome laensõnade-uurimise puhul* /Some tentative thoughts concerning the study of Finnic loanwords/ published in the journal *Eesti Keel* in 1932. The starting-point of the discussion as well as a major part of the examples relate to the Baltic loans in the Finnic languages. Like the neogrammarians, J. Mägiste believes that regular phonetic laws are primary, and as such they should also apply to the final components of word forms, even though here some other factors can dominate, such as morphological analogy, this or that structural tendency, or the frequency statistics of the component in question. In this article, J. Mägiste provides a detailed analysis of the Baltic loanwords *uba* 'bean', *teivas-seiväs* 'pole' and *vaha* 'wax' as examples of irregular phonetic substitution. The two-way substitution of the word-initial *-st* in the Baltic loans kept Mägiste's mind busy for decades. Notable is Mägiste's argument of final component substitution. He emphasises that as the final components are considerably influenced by the derivative suffixes of the borrowing language as well as the typical word endings, the resulting final components have a relatively weak power of etymological verification.

The rest of Mägiste's (shorter) studies of the Baltic loans have been surveyed as divided into two groups. The first group comprises writings that either provide new arguments in support of some current etymologies or propose new etymologies. The second group - much more numerous than the first - consists of articles questioning some earlier Baltic etymologies.

New discoveries of Baltic loans can be found in a dozen of Mägiste's works. The words include, e.g., *punduma* 'to swell', *kutsuma* 'to call', *mala* 'beach', *(h)õis* 'bloom', *ving* 'reek' etc.

In disputing current etymologies, Mägiste usually takes one of the following two approaches: he tries either to prove that the stem in question is descriptive (believing that this case excludes the possibility of a loan), or to demonstrate that the reputedly Baltic stem has derivational relations with a genuine word family. Such relations cannot be discovered without a most careful language-historical analysis, as sound changes may have deformed the derivative stem and the lexicalisation of the derivative meaning may have obscured, if not broken the line of derivation. Among others, Mägiste has refuted the Baltic origin of the following words: *ait* 'storehouse', *harakas* 'magpie', *pragu* 'crack', *praht* (Gen. *prahi*) 'litter', *raand* 'wooden pail', *taru* 'hive', *vaik* 'resin', *vikat* 'scythe' etc.

The library of the Finno-Ugric Chair at the University of Lund contains a copy of the Finnish etymological dictionary (*Suomen kielen etymologinen sanakirja* – SKES) with margins carrying numerous notes once left there by Julius Mägiste. Many of those notes concern Baltic etymologies. The headword *näykätä* (SKES II, 417) for example, has inspired a note to the effect that the Estonian word *näägutama*, *näägelda*, *nääkleda* 'to nag' is a Baltic loan (the original has not been mentioned).

Mägiste's voluminous and versatile etymological studies were, no doubt, consummated by the *Estnisches etymologisches Wörterbuch* (EEW). In EEW we find some more views and ideas on some Baltic loans previously unpublished, incl. *vanik* 'wreath', *vehmer* 'thill', *wirtz* 'manner' and *vohl* 'kid' (the two words last mentioned use an old spelling). The words *kasima* 'to clean' and *vistar-vistrik* 'pimple' are presented as new cases of Baltic loans, yet without mentioning the original.